

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

EXTERNAL EXPERIENCE OF FORMING ECONOMIC SECURITY FOR SUBJECTS OF ENTREPRENEURSHIP

У статті проведено аналіз зарубіжного досвіду формування системи економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності та систематизовано важливі напрацювання у законодавчій сфері. Досліджено особливості формування нормативно-правового регулювання у сфері економічної безпеки розвинутих країн і України. Для оцінювання ефективності системи економічної та національної безпеки окремих країн проведено аналіз одного з ключових її індикаторів – індексу економічної свободи. Запропоновано класифікувати інструменти забезпечення економічної безпеки на міжнародному рівні на сім основних груп. Досліджено, що поєднання різних типів інструментів підвищення рівня економічної безпеки дасть змогу поліпшити ефективність взаємодії підприємств на міжнародних ринках, дасть змогу вітчизняним суб'єктам господарювання підвищити рівень їхньої конкурентоспроможності та вийти на новий рівень економічного розвитку.

Ключові слова: суб'єкти підприємницької діяльності, економічна безпека, зарубіжний досвід, індекс економічної свободи, інструменти підвищення економічної безпеки, міжнародний рівень, розвинуті країни.

В статті проведено аналіз зарубіжного опыта формирования системы экономиче-

ской безопасности субъектов предпринимательской деятельности и систематизированы важные наработки в законодательной сфере. Исследованы особенности формирования нормативно-правового регулирования в сфере экономической безопасности развитых стран и Украины. Для оценки эффективности системы экономической и национальной безопасности отдельных стран проведен анализ одного из ключевых ее индикаторов – индекса экономической свободы. Предложено классифицировать инструменты обеспечения экономической безопасности на международном уровне на семь основных групп. Доказано, что сочетание различных типов инструментов повышения уровня экономической безопасности позволит обеспечить эффективность взаимодействия предприятий на международных рынках, а также будет способствовать повышению уровня конкурентоспособности отечественных субъектов хозяйствования и ускорению их экономического развития.

Ключевые слова: субъекты предпринимательской деятельности, экономическая безопасность, зарубежный опыт, индекс экономической свободы, инструменты повышения экономической безопасности, международный уровень, развитые страны.

УДК 338.24:336.10

Потюк В.М.

аспірант кафедри менеджменту та адміністрування
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

The article deals with the foreign experience of forming the business entities' economic security system as well as the important developments in the legislative sphere have been systematized. The key issues faced by the economic security regulatory system in the developed countries and Ukraine have been investigated. The key indicator – index of economic freedom has been analyzed in order to evaluate the effectiveness of the individual countries economic and national security system. Economic freedom is one of the main components of the entrepreneurial activity security and is defined as the fundamental right of the social system to manage labor and property. It was investigated that within the limits of this index, three indicators of Ukraine are estimated worse than last year – property rights, government conscientiousness and freedom of trade. It is worthwhile to note significant positive changes in the assessment of monetary freedom and investment freedom. Instead, there is a need to fight corruption, to develop capital markets, to privatize state-owned enterprises, and to improve the legislative framework and the rule of law. The results of the investigation of the world experience of developed countries regarding the organization of enterprises' economic security at the international level have shown that the most effective tools for its implementation are international agreements on mutual cooperation and their effective implementation, the formation of a favorable competitive environment, the creation of a legal basis for the protection of information and property resources. The article proposes to classify the instruments of economic security at the international level for seven main groups. The study leads to the conclusion that the combination of economic, marketing, socio-economic, technological, environmental and political-legal instruments to increase the level of economic security and to improve the efficiency of the enterprises' interaction in international markets, to allow domestic economic entities to increase their competitiveness and to reach a higher level of economic development.

Key words: subjects of entrepreneurial activity, economic security, foreign experience, index of economic freedom, tools for increasing economic security, international level, developed countries.

Постановка проблеми. У сучасному швидкозмінному та динамічному бізнес-середовищі суб'єкти підприємницької діяльності функціонують в умовах нестабільності, непередбачуваності економічної, соціальної та політичної ситуації. За таких умов значно зростає роль зміцнення економічної безпеки підприємницької діяльності як однієї з провідних систем міжнародного співробітництва, що, своєю чергою, забезпечує значне зниження ризику виходу та функціонування підприємств на міжнародних ринках.

У зв'язку із цим виникає необхідність розроблення дієвого механізму управління формуванням економічної безпеки, що спрямований на підвищення конкурентоспроможності суб'єктів міжнародних бізнес-процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченням питань формування системи економічної безпеки займалися велика кількість вітчизняних та закордонних учених-економістів: Т. Васильців [1], В. Геєць [2], З. Герасимчук, Я. Жаліло, М. Єрмошенко, В. Кириленко, А. Козаченко [3], О. Кузьмін, Л. Малюта, Л. Мельник, В. Мунтіян, В. Нижник, С. Покропивний, О. Сороківська [4], С. Шкарлет.

Незважаючи на велику кількість опрацьованих теоретико-прикладних питань розвитку міжнародної економічної безпеки, слід зазначити, що недостатньо дослідженими залишаються питання формування дієвих інструментів управління рівнем економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності.

Постановка завдання. Основним завданням статті є проведення аналізу зарубіжного досвіду формування системи економічної безпеки підприємницької діяльності та розроблення інструментів його впровадження у діяльність вітчизняних суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні система економічної безпеки розвинутих країн базується на великій кількості ґрунтовних нормативно-законодавчих актів у сфері дотримання національної безпеки, захисту економічної конкуренції, інтелектуальних та майнових інтересів підприємства. Систематизований перелік нормативно-правових актів регулювання у сфері економічної безпеки України та розвинутих європейських країн представлено в табл. 1.

Таким чином, можемо зазначити, що процес законодавчого регулювання у сфері забезпечення економічної безпеки охоплює як загальнодержавні, так і локальні аспекти діяльності суб'єктів господарювання. Найбільше результатів у цій сфері вдалося досягти наднаціональним утворенням (ООН, ЄС), а також урядам таких розвинутих європейських країн, як Німеччина, Великобританія та Польща. Україна сьогодні має власні досягнення у сфері регулювання економічної безпеки на макрота і мікрорівнях. Зокрема, на загальнодержавному рівні діють концепції, закон та стратегія забезпечення національної безпеки. На рівні забезпечення економічної безпеки підприємства правове поле представлено низкою законодавчих актів, спрямованих на захист інформаційних та майнових ресурсів фінансових, наукових та виробничих установ.

Аналізуючи позитивний досвід розвинутих європейських країн у сфері забезпечення економічної безпеки, можемо зазначити, що державні органи Франції, співпрацюючи з приватними правоохоронцями, спрямовують свої зусилля на боротьбу зі зловживаннями торговою маркою, виявлення фактів недобросовісної конкуренції, на промислове шпигунство та контр-шпигунство, а також заходи безпеки в банківській системі. У сфері безпеки персональних комп'ютерів і боротьби з комп'ютерною злочинністю діють десятки правових актів, які детально регулюють статус суб'єктів інформаційної діяльності, режим інформаційного обміну і підключення до загальних інформаційних систем, автоматизованих банків даних. При цьому високий рівень технічної оснащеності дає змогу систематично виявляти акти промислового шпигунства відносно компаній – іноземних конкурентів французьких фірм.

Власники промислово-торговельних та фінансово-кредитних установ Франції формують системи безпеки через створення власних або залучення підприємницьких детективно-охоронних агентств та комплектування штату приватних агентств особами з числа громадян Франції або ж Євросоюзу, що унеможливує здійснення розвідувальних захо-

дів представниками інших країн. Окрім цього, на спеціалістів служб безпеки покладено перевірку та відбір персоналу, що приймається на роботу, збирання відомостей про родинні, дружні та інші зв'язки працівників, контроль над звільненим персоналом, особливо якщо він мав доступ до конфіденційної інформації. Працівники служб безпеки досить ретельно проводять моніторинг міри ризику інформаційної діяльності насамперед там, де існує небезпека несанкціонованого проникнення в масиви даних, визначення та перевірку осіб, що мають можливість такого доступу, об'єкти їхнього впливу і використовувані при цьому методи, а також розробляють способи протидії та мінімізації широкого спектру загроз і небезпек французькому бізнесу [5, с. 24].

Урядом Німеччини створено національні спецслужби для контролю над ситуацією на економічно важливих об'єктах країни. При цьому населення своїм громадянським обов'язком вважає поінформувати відповідні органи про правопорушення й отримує за це належну грошову винагороду. На рівні німецьких підприємств діють контрольно-розвідувальні підрозділи, які у взаємодії з приватними охоронно-детективними агентствами виконують функції безпеки як щодо фірми, так і щодо її керівництва й окремих працівників і клієнтів. Також відчутною є допомога приватних агентств в отриманні оперативної значущої інформації про вчинені чи ті, що плануються, правопорушення як на фірмі, так і на загальнодержавному рівні. У цій країні співробітники спецслужб і детективних агентств здійснюють постійний моніторинг ситуації на спільних підприємствах і вивчають поведінку іноземних громадян щодо дотримання ними вимог закону та інтересів бізнесу [6, с. 32].

У розвинутих країнах Європейського Союзу, які посідають провідні позиції у рейтингах за рівнем сприятливості економіко-правового середовища підприємництва, створено та належно функціонують профільні державні органи (адміністрації), за якими закріплено відповідне фінансування і повноваження щодо реалізації державної політики у сфері підтримки та забезпечення економічної безпеки підприємництва. Зазначені державні інституції виконують як стратегічні, так і оперативні функції, пов'язані з розробленням та реалізацією стратегічних і тактичних програм підтримки підприємництва і формування сприятливого середовища його функціонування; реалізацією заходів з адаптації підприємств до умов конкурентної боротьби; розробленням секторально-територіальних програм розвитку підприємства та забезпечення його економічної безпеки.

Важливу роль щодо забезпечення економічної безпеки підприємництва у розвинутих країнах відіграє страхова сфера, яка виступає системотворчим чинником розвитку підприємництва й є вагомим джерелом венчурного капіталу. Основні потоки капіталу страхових компаній спрямовуються у галузі з високими темпами зростання. У розвитку

Систематизований перелік нормативно-правових актів регулювання у сфері економічної безпеки України та розвинутих європейських країн

Країна (територія) дії закону	Перелік законодавчих актів і дати їх прийняття	Рівень регулювання та сфера впливу
1	2	3
Україна	«Концепція (основи державної політики) національної безпеки України», 16 січня 1997 р.	Макрорівень, регулювання економічної безпеки держави
	Закон «Про основи національної безпеки України», 19 червня 2003 р.	
	«Стратегія національної безпеки України», 12 лютого 2007 р.	
	«Концепція економічної безпеки споживчої кооперації України», 12 листопада 2008 р.	
	Закон «Про банки та банківську діяльність», 7 грудня 2000 р.	Мікрорівень, захист інформаційних ресурсів фінансових, наукових та виробничих установ
	Закон «Про інформацію», 2 жовтня 1992 р.	
	Закон «Про науково-технічну інформацію», 2 серпня 1993 р.	Мікрорівень, захист та регулювання сфери економічної конкуренції
	Закон «Про захист від недобросовісної конкуренції», 10 липня 1996 р.	
	Закон «Про власність», 7 лютого 1991 року	Мікрорівень, захист та регулювання сфери майнової безпеки суб'єктів господарювання
	Закон «Про господарські товариства», 19 вересня 1991 року	
Закон «Про акціонерні товариства», 17 вересня 2008 року, вступив у дію з 29 квітня 2009 року	Макрорівень, захист державної таємниці, регулювання економічної безпеки держави	
Закон «Про державну таємницю», 21 січня 1994 року		
Франція	«Декларація прав людини і громадянина», 26 серпня 1789 р.	Макрорівень, захист та регулювання економічної безпеки особи, побудова підвалин демократичного суспільства
5 країн-учасниць	Версальський мирний договір і створення Ліги Націй, 28 червня 1919 р.	Макрорівень, регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання у просторі міждержавних утворень
32 країни-учасниці	Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ), 30 жовтня 1947 р.	
6 країн-учасниць	Римський договір про створення Європейського економічного співтовариства та Євроатому, 25 березня 1957 р.	
Країни – члени ООН	Заключний акт Женевської конференції «Принципи, що визначають міжнародні торгівлі відносини і торгівлю політику, сприяючі розвитку», 15 червня 1964 р.	
	«Декларація про новий міжнародний економічний порядок» (резолуція 7-ї спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН), 1 травня 1974 р.	
	«Хартія економічних прав та обов'язків держав» (резолуція 29 сесії Генеральної Асамблеї ООН), 12 грудня 1974 р.	
	«Міжнародна економічна безпека» (резолуція 40-ї сесії Генеральної асамблеї ООН), 17 грудня 1985 р.	
	«Міжнародна економічна безпека» (резолуція 42-ї сесії Генеральної асамблеї ООН), 11 грудня 1987 р.	
33 країни-учасниці	«Заключний акт Наради з безпеки і співпраці в Європі», 1 серпня 1975 р.	
12 країн-учасниць	Маастрихтський договір або «Договір про Європейський Союз», 7 лютого 1992 р.	
Польща	Закон «Про основи польської політики безпеки», Закон «Політика безпеки і оборонна стратегія республіки Польща», 2 листопада 1992 р.	Макрорівень, регулювання та захист економічної безпеки держави
	«Стратегія національної безпеки Республіки Польща», 21 жовтня 2014 р.	Мікрорівень, захист та регулювання сфери економічної конкуренції
	Закон «Про боротьбу з недобросовісною конкуренцією», 16 квітня 1993 р.	

Продовження таблиці 1

1	2	3
Німеччина	«Біла книга з питань політики безпеки Німеччини і майбутнього бундесверу», 15 квітня 1994 р.	Макрорівень, регулювання та захист економічної безпеки держави
	Закон «Про заборону обмежень конкуренції», 19 жовтня 1992 р.	Мікрорівень, захист та регулювання сфери економічної конкуренції
	Закон «Про заборону недобросовісної конкуренції», 7 липня 1909 р., зараз діє у редакції 2008 р.	
	Патентний закон Німеччини, 16 грудня 1980 р. (зі змінами, внесеними законом від 6 вересня 1998 р.)	Мікрорівень, захист інтелектуальної власності та наукових винаходів
Закон «Про винаходи службовців», 25 червня 1957 р.		
Болгарія	«Концепція національної безпеки Республіки Болгарія», 16 квітня 1998 р.	Макрорівень, регулювання та захист економічної безпеки держави
Чехія	«Конституційний закон про безпеку Чеської республіки», 13 грудня 1998 р.	
Румунія	«Стратегія національної безпеки Румунії», 18 червня 1999 р.	
54 країни-учасниці	«Хартія європейської безпеки», 19 листопада 1999 р.	Макрорівень, регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання у просторі міждержавних утворень
Болгарія	«Стратегія національної безпеки республіки Болгарія», 8 березня 2011 р.	Макрорівень, регулювання та захист економічної безпеки держави
	Закон «Про захист конкуренції»	Мікрорівень, захист та регулювання сфери економічної конкуренції
Великобританія	Закон «Про обмеження торгової практики», 18 липня 1976 р.	
	Закон «Про арбітраж», 24 листопада 1996 р.	Мікрорівень, регулювання у сфері захисту комерційної таємниці суб'єктів господарювання
Швейцарія	Закон «Про порушення конфіденційності», 10 травня 1984 р.	
	Федеральний закон «Про недобросовісну конкуренцію», 19 грудня 1986 р.	Мікрорівень, захист та регулювання сфери економічної конкуренції
Угорщина	Закон «Про заборону недобросовісної ринкової поведінки», 26 жовтня 1984 р.	

Джерело: систематизовано автором на основі інформації з відкритих джерел

страхової сфери є прихований резерв економічного сприяння підприємству та зміцненню економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності. У стратегічних документах органів державного управління страхування розглядається як інституціональний чинник забезпечення національної конкурентоспроможності, стабільності і зміцнення економічної безпеки країни та сектору підприємництва; передбачено заходи щодо відновлення позицій держави як суб'єкта страхової діяльності та механізми сприяння входженню на ринок великих провідних іноземних страхових компаній [7, с. 61].

У розвинених країнах страхова сфера бере участь у забезпеченні доступу підприємств до фінансово-кредитних ресурсів та конкурентних позицій на зовнішніх ринках. Одним із механізмів ефективного захисту майнових інтересів суб'єктів підприємницької діяльності – страхувальників у розвинених державах є створення страхових гарантійних фондів у формі неприбуткових державних чи комунальних організацій. Водночас ці інституції відіграють роль додаткового елемента системи фінансово-кредитного сприяння розвитку підприємництва. Фінансові ресурси цих фондів формуються за рахунок обов'язкових відрахувань від сум, які надходять до страхових компаній від того чи іншого виду страхування. Управ-

ління фондами та прийняття рішень щодо переліку економічних ризиків суб'єктів підприємницької діяльності, які підлягають відшкодуванню, а також рішень щодо виплат страхових сум здійснюються страховою радою гарантійного фонду (сформованою представниками державних органів управління та органів місцевого самоврядування). Витрати на адміністрування діяльності гарантійних фондів покриваються за рахунок їхньої інвестиційної діяльності. Вагомою є роль страхових гарантійних фондів у зміцненні безпеки підприємницької діяльності шляхом покриття таких ризиків, як утрата прибутку, збитки від виробничих перерв, неплатежі контрагентів, неповернення кредиту чи позики, ризики, пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю підприємств [8, с. 13].

Суттєвою перевагою більшості розвинених європейських держав є передача значного обсягу функцій регулювання у сфері економічної безпеки на місцевий рівень. Місцеві органи державного управління об'єктивно спроможні більш ефективно проводити цю політику та забезпечувати найбільш раціональний розвиток підприємництва, оскільки глибше усвідомлюють територіально-галузеву, історичну, ресурсну, технологічну специфіку розвитку бізнесу в регіоні. З огляду на це, у більшості економічно розвинених країн світу забезпечено

раціональне розмежування функцій між центральними, регіональними і місцевими органами державної влади з делегуванням належних повноважень адміністративно-територіальним одиницям за збереження за центральними органами влади координаційних функцій. Методологічною основою роботи із забезпечення економічної безпеки підприємництва в економічно розвинених державах є те, що місцеве самоврядування та підприємництво являють собою активні структурні елементи громадянського суспільства. Вони внесені в єдину систему цінностей і завдань громадянського суспільства, переслідуючи власні функції та завдання.

Для оцінювання ефективності системи економічної безпеки суб'єктів господарювання окремих країн проведемо аналіз одного з ключових її індикаторів – індексу економічної свободи. Економічна свобода є одним з основних складників безпеки підприємницької діяльності і визначається як фундаментальне право суспільної системи управляти працею та майном [9]. Даний показник щорічно розраховується Wall Street Journal і Heritage Foundation для більшості країн світу з 1995 р. Індекс економічної свободи є інструментом для поглибленого аналізу економік у всьому світі та розраховується на підставі 12 показників (раніше цих показників було 10), згрупованих у чотири широкі категорії, або стовпи економічної свободи:

- верховенство права (захист прав власності, ефективність судової системи, урядова сумлінність);
- обмеження уряду (податковий тягар, державні витрати, фіскальне здоров'я);
- регуляторна ефективність (свобода бізнесу, свобода ринку праці, монетарна свобода);
- відкритість ринків (свобода торгівлі, свобода інвестицій, фінансова свобода).

В економічно вільних суспільствах також уряд дає змогу праці, капіталу і товарам вільно пересуватися й утримується від примусу і тиску на свободи, втручається лише у разі необхідності збереження та функціонування самого себе.

Усі країни світу у цьому індексі розділені на п'ять умовних груп: «із вільною економікою», «із переважно вільною економікою», «із помірно вільною економікою», «переважно невільною економікою» та «з невільною економікою». Повний рейтинг дає загальну картину економічних свобод серед країн і територій світу.

Відповідно до цього річного дослідження, Україна набрала 51,9 бали зі 100 можливих і посіла у рейтингу 150-е місце зі 180 країн світу. Таким чином, наша країна належить до групи країн із переважно невільною економікою (табл. 2).

Таблиця 2

Місце України в рейтингу індексу економічної свободи у 2018 р.

Країна	Місце у рейтингу	Індекс економічної свободи
США	12	76,8
Німеччина	14	76,7
Грузія	16	76,2
Литва	19	75,3
Японія	30	72,1
Польща	45	68,5
Казахстан	41	69,1
Угорщина	55	66,7
Туреччина	58	65,4
Франція	71	63,8
Молдова	105	58,4
Росія	107	58,2
Білорусь	108	58,1
Україна	150	51,9

Джерело: систематизовано автором за даними [9]

Україна оцінена останньою серед 44 країн Європи, а її бал нижчий середніх регіонального та світового показників. Слід відзначити, що протягом усієї історії існування цього рейтингу (починаючи з 1995 р.) значення індексу України жодного разу не перевищувало 56 балів зі 100 можливих (рис. 1).

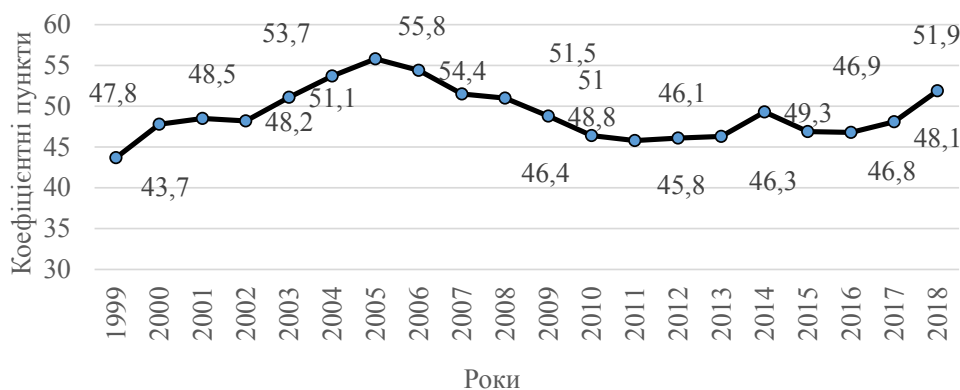

Рис. 1. Індекс економічної свободи України в динаміці 1999–2018 рр.

Джерело: складено автором за даними [9]

Водночас за минулий рік індекс економічної свободи України виріс на 3,8 пункти, що відбулося завдяки позитивним змінам у восьми з 12 показників. Три показники України оцінені гірше, ніж минулого року: право власності, урядова сумлінність та свобода торгівлі. Показник фінансової свободи залишився на торішньому рівні. Дослідниками відзначаються істотні позитивні зміни в оцінці моне-

тарної свободи та свободи інвестування. Натомість наголошується на необхідності боротьби з корупцією, розвитку ринків капіталу, приватизації державних підприємств і вдосконаленні законодавчої бази та верховенства права.

Дослідивши передовий світовий досвід розвинутих країн світу у сфері організації економічної безпеки підприємницької діяльності, можна ствер-

Рис. 2. Класифікація інструментів підвищення економічної безпеки підприємницької діяльності

джувати, що найефективнішими інструментами її забезпечення є укладення на міжнародному рівні міжнародних угод про співпрацю та ефективна їх імплементація, формування сприятливого конкурентного середовища, створення правового підґрунтя для захисту інформаційних і майнових ресурсів. Загалом уважаємо за доцільне умовно розділити інструменти забезпечення економічної безпеки на міжнародному рівні на сім основних груп (рис. 2).

Таким чином, можемо зазначити, що поєднання економічних, маркетингових, соціально-економічних, технологічних, екологічних та політико-правових інструментів дасть змогу підвищити ефективність взаємодії підприємств на міжнародних ринках, дасть змогу вітчизняним суб'єктам господарювання підвищити рівень їхньої конкурентоспроможності та вийти на новий рівень економічного розвитку.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, результати проведених досліджень дають змогу зробити висновок про те, що для підвищення економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності дуже важливо враховувати міжнародний досвід, адже світова практика свідчить, що можна організувати дієвий комплекс заходів та сформуванню раціональну правову базу для здійснення ефективної діяльності підприємств на світових ринках. Для цього розвинуті країни використовують низку практичних інструментів у різних сферах регулювання процесу набуття економічної свободи та побудови ефективної системи економічної безпеки як на рівні держави, так і на рівні окремих суб'єктів господарювання. Перспективою подальших наукових розвідок у цій сфері можуть

бути питання імплементації елементів світового досвіду у систему забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Васильців Т.Г., Волошин В.І. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія. Львів : Ліґа-Прес, 2012. 386 с.
2. Геєць В.М. Концепція економічної безпеки України. Київ : Логос, 1999. 345 с.
3. Козаченко А.В., Пономарев В.П., Ляшенко А.Н. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения : монография. Киев : Либра, 2003. 280 с.
4. Сороківська О. Управління економічною безпекою підприємств малого бізнесу: інноваційні підходи : монографія. Тернопіль : Паляниця В.А., 2016. 382 с.
5. Bermann G.A., Mavroidis P.C. Trade and Human Health and Safety. New York : Cambridge University Press, 2016. 339 p.
6. The Major International Treaties of the Twentieth Century / Edited by J. A. Grenville and B.M. Wasserstain. Great Britain : TJ International Ltd, 2015. 117 p.
7. Eling M., Marek S. Internal and External Drivers for Risk Taking in U.K. and German Insurance Markets. *Working Papers on Risk Management and Insurance*. 2011. №102. – P. 60–76.
8. Madhu Dr. Measuring the Benefits of Enterprise Risk Management in Insurance: An Integration of Economic Value Added and Balanced Score Card Approaches. London : Financial Times/ Prentice Hall, 2014. 25 p.
9. 2019 Index of Economic Freedom. Heritage : web-site. URL : www.heritage.org/index (дата звернення: 15.02.2019).